

ЩОДО ЮРИДИЧНИХ КРИТЕРІЇВ БЕЗПЕКИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

У сучасних умовах суспільного розвитку серед пріоритетів національних інтересів України особливо вирізняється забезпечення екологічно й техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження й відновлення навколишнього природного середовища. На сьогодні доведена пряма залежність між забрудненням довкілля і суттєвим погіршенням здоров'я населення, негативними змінами в його генофонді. За таких умов актуальність і значимість проблеми забезпечення безпечного стану навколишнього природного середовища та його охорони набуває особливої гостроти.

Правові питання забезпечення належної якості довкілля вже досліджувались і продовжують вивчатися науковцями. Зокрема, вони були предметом наукових інтересів таких учених як В.І. Андрейцев, Г.В. Анісімова, С.М. Кравченко, Н.Р. Малишева, В.Л. Мунтян, Ю.М. Тодика, Ю.С. Шемшученко, М.М. Бринчук, М.І. Васильєва, В.В. Петров та ін. Правознавцями проаналізовано різні підходи до поняття «навколишнє природне середовище», до критеріїв якості довкілля та відповідності його стану для належного забезпечення життєдіяльності людини. Водночас у наукових колах ще точаться дискусії щодо визначення юридичних та інших критеріїв безпеки довкілля для життя і здоров'я громадян.

Слід зазначити, що законодавством України закріплено право громадян на безпечне навколишнє природне середовище. Сутність об'єкта цього права полягає головним чином у відповідній якості довкілля в місці проживання людини (громадянина), в сукупності об'єктивно існуючих природних чинників (фізичних, хімічних, біологічних та інших показників), що тісно взаємодіють між собою. Держава ж має за обов'язок забезпечити громадянам найбезпечніший стан навколишнього природного середовища.

У національному екологічному законодавстві немає чіткого визначення поняття «безпечне довкілля». Однак Закон України «Про забезпечення санітарного й епідеміологічного благополуччя населення» (ст.1) закріплює поняття безпечних і сприятливих умов для життєдіяльності людини як якісних категорій оточуючого її середовища [6; 1994. – № 27. – Ст. 218]. Зазначені умови визначаються як стан середовища життєдіяльності, при якому не існує небезпеки шкідливого впливу його чинників на людину у вигляді загрози її здоров'ю, життю, працездатності чи здоров'ю майбутніх поколінь. У Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст.50) наводиться поняття «екологічна безпека» як такий стан довкілля, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки й виникнення небезпеки для здоров'я людей [6; 1991. – № 41. – Ст. 546].

В еколого-правовій літературі висловлюються різні думки щодо поняття безпечного навколишнього природного середовища. Так, Ю.С. Шемшученко підкреслює, що безпечна якість довкілля полягає у відповідності його стану встановленим у правовому порядку екологічним нормативам [11, с. 123]. В.І. Андрейцев найважливішою рисою безпеки навколишнього середовища вважає його якість, яка характеризується наявністю таких хімічних, фізичних, біологічних та інших елементів, що не порушують природного балансу фізичного зв'язку людини й довкілля, не знижують його природних можливостей самовідновлюватися й не перевищують установлених законодавством нормативів екологічної безпеки [3, с. 10]. В інших роботах учений серед ознак безпечного навколишнього природного середовища називає також його стабільність, якість і сприятливість [1, с. 36]. Г.В. Анісімова до поняття «безпека довкілля» також включає деякі елементи сприятливості (чистоту, ресурсоємність, стабільність, видову різноманітність тощо) [4, с. 55]. У цьому зв'язку варто підкреслити, що категорія «сприятливість середовища», з нашого погляду, усе-таки ширше від поняття «безпека» і є більшим за обсягом природно-соціальним благом, тому включати його в сукупність ознак безпеки навколишнього природного середовища не зовсім коректно.

Підсумовуючи наведені наукові висловлення, можемо припустити, що «безпека довкілля» є відносним поняттям у тому смислі, що природне середовище має бути безпечним не просто саме по собі, а стосовно життя і здоров'я людини. Іншими словами, безпечною можна справедливо вважати таку якість навколишнього природного середовища, яка не тільки відповідає нормативам екологічної безпеки, але й за якою немає будь-якої фактичної небезпеки (загрози) шкідливого впливу його чинників на людину. Таке довкілля фактично не впливає негативно на стан здоров'я людей. У цьому середовищі допускаються несприятливі для останніх природні чинники за умови, що вони є безпечними для життя і здоров'я людей.

Безпека взаємозалежних компонентів довкілля виражається через юридично значимі її ознаки, закріплені в законодавстві як система екологічних нормативів і стандартів. Ця система має за мету встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпеченню екологічної безпеки. Нормативи й ліміти встановлюються для кожного природного ресурсу окремо, мають імперативний характер, вони обов'язкові для виконання, що є однією з гарантій забезпечення екологічної безпеки життя і здоров'я людей.

При цьому слід наголосити, що система існуючих в Україні екологічних нормативів ще недостатньо розвинена й не охоплює всіх аспектів безпеки навколишнього природного середовища. Причиною цього, почасти, є нестача природно-наукових критеріїв, придатних для оцінки й ідентифікації об'єктів довкілля, їх якісного стану і впливу на здоров'я людини [8, с. 3]. У правовій літературі висловлюються думки про необхідність введення у правозастосування додаткових, потенційно більш практичних критеріїв якості навколишнього середовища. Зокрема, як універсальний критерій його якості пропонується ввести рівень здоров'я населення та інших живих організмів [5, с.88]. Ця точка зору, безумовно, заслуговує на увагу, оскільки здоров'я людей на визначеній території дійсно є надзвичайно важливим, конче необхідним індикатором безпеки, тобто небезпеки довкілля. Однак наявність одного такого аспекту є недостатнім. В еколого-правовій доктрині останнім часом розробляються нові методології оцінки здоров'я й безпеки природного середовища, наприклад, теорії екологічних ризиків [2, с.68; 9], інтегральної оцінки якості середовища [10, с. 22, 23; 7, с. 13] та ін. Ці теорії мають під собою суттєву основу. Так, навряд чи може вважатися безпечним середовище, показники якого відповідають установленим нормативам, але проживання в якому пов'язано з високим ступенем екологічного й техногенного ризику, який визначається за іншими методиками, відмінни-

ми від тих, за якими підраховують нормативи і стандарти. Теорія інтегральної оцінки якості довкілля здебільшого належить до неюридичних експертних оцінок, однак у разі недостатньої ефективності встановлених нормативів може надати істотну допомогу при характеристиці безпеки довкілля на тій чи іншій території. Суттєвість її полягає в тому, щоб оцінити всі елементи останнього й вивести зведений показник (комплексний індекс) необхідної його якості для кожного окремо взятого регіону.

Так би мовити, прив'язка до конкретної території тут вбачається обов'язковою. Справа в тому, що в різних регіонах країни чи на конкретній місцевості у зв'язку з різноманітними кліматичними умовами, наявністю або відсутністю на визначеній території екологічно небезпечних виробничих об'єктів, неоднаковими адаптаційними здібностями місцевого населення до змін у навколишньому природному середовищі можлива й різна міра небезпеки останнього для людини. Тому було б доцільно враховувати цю обставину при визначенні безпечної якості довкілля, критерії (нормативи) якої повинні бути встановлені для кожного конкретного регіону чи місця проживання людини. Потрібна диференціація нормативів екологічної безпеки по регіонах з коригуванням їх стосовно відповідних чинників.

Фактична безпека навколишнього природного середовища в регіоні може визначатися в основному за 2-ма параметрами – ступенем екологічного забруднення цієї місцевості і реакції людського організму на нього. Тому для більш чіткого визначення якості довкілля важливо з'єднати в одну систему комплекс показників безпеки окремих природних об'єктів і здоров'я місцевого населення. Це сприятиме повнішому відзеркаленню тих змін, що відбуваються в якісному стані природного середовища. При цьому мають бути встановлені визначальні природні компоненти, які впливають безпосередньо на здоров'я людини, наприклад, атмосферне повітря, води, ґрунти тощо.

Доцільно було б також установити загальну, комплексну систему нормативів, що дозволить вести мову про безпеку навколишнього природного середовища в цілому у відповідному регіоні як об'єкт вимог і потреб людини. При розробці такої системи нормативів необхідно враховувати ступінь впливу фізичних, хімічних і біологічних чинників довкілля на населення, їх критичні рівні для його здоров'я, встановлені спеціальними органами охорони здоров'я, кліматичні умови конкретної місцевості, можливість трансграничного перенесення забруднюючих речовин. Такою ж єдиною, відповідаючою комплексним нормативам має бути система оцінки якості природного середовища на певній території. До цієї системи можуть включатися не тільки фактичні зміни істотних властивостей природних об'єктів, а й такі показники, як середня тривалість життя населення, середній вік осіб, які проживають у регіоні, рівні тимчасової непрацездатності, загальної захворюваності, смертності та ін. Використовуючи інтегральну систему оцінки довкілля, можна встановити єдиний індекс (коефіцієнт якості) в системах нормативів і моніторингу навколишнього природного середовища. Різниця, приміром, між установленими (зведеними) нормативами і фактичним станом довкілля покаже ступінь його небезпеки для життя і здоров'я людини. Дані інтегровані показники можуть бути використані для висновку про придатність конкретної території для проживання людей, для виявлення зон екологічного ризику, а також застосовувані як критерії віднесення останньої до зон надзвичайних екологічних ситуацій, тобто в тих випадках, коли визначальне значення має загальний критерій безпеки довкілля в тому чи іншому регіоні. Ця обставина ніяк не применшує значення нормативів екологічної безпеки, встановлених для окремих природних об'єктів, оскільки для життєдіяльності людини на певній місцевості суттєву роль може відігравати конкретний природний компонент. Отже, якісний стан довкілля є життєво важливим для місцевого населення і стає предметом заінтересованості громадськості.

Список літератури: 1. *Андрейцев В.І.* Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посіб. для юрид. фак. вузів. – К.: Вентурі, 1996. – 208 с. 2. *Андрейцев В.І.* Екологічний ризик в системі правовідносин екологічної безпеки: проблеми практичної теорії // Право України. – 1999. – № 1. – С. 62-69. 3. *Андрейцев В.І.* Право громадян на екологічну безпеку: проблеми конституційно-правового забезпечення // Право України. – 2001.–№ 4. – С. 8-11. 4. *Анисимова А.В.* Осуществление естественных прав в условиях экологической безопасности // Пробл. законности. – 2004. – Вып. 68. – С. 52-60. 5. *Васильева М.И.* О применении в праве экологических критериев благоприятности окружающей среды // Гос-во и право. – 2002. –№ 11. – С. 84-92. 6. *Відомості Верховної Ради України.* 7. *Дегодюк Е.Г., Дегодюк С.Е.* Екологічна ситуація і здоров'я населення України // Еколог. вісн. – 2002. – № 7-8. – С. 10-14. 8. *Миндзаев М.А.* К вопросу о нормативах качества окружающей природной среды // Эколог. право. – 2002. – № 2. – С. 2-9. 9. *Фролов М.О.* Правові аспекти екологічного ризику: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2000. – 20 с. 10. *Шемшученко Ю.С.* Правовые проблемы экологии. – К.: Наук. думка, 1989. – 229 с. 11. *Шемшученко Ю.С.* Человек и его право на безопасную (здоровую) окружающую среду // Гос-во и право. – 1993. –№ 10. – С. 120-125.

Надійшла до редакції 07.03.2008 р.